Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU

למרחב, 17.05.1957, page 7

על דרכי לימוד הספרות בביה"ס העברי

בקשר עם הויכוח שנתעורר מעל דפי עתוננו בין ש. צמח וג. שקד על לימוד הספרות העברית בבתי הספר התיכוניים, בעייה המעסיקה חלקים רבים של הציבור, פנתה המערכת למספר סופרים, מורים ומבקרים להביע דעתם. אנו נותנים בזה ארבע חוות דעת. חוות דעת נוספות תתפרסמנה באחד הגליונות הקרובים.

השאלות

א. איזה סופרים מבין סופרי ההשכלה יש ללמד בביה"ס התיכוני ואיזה חלק יש להקצות בתכנית הלימודים לספרות ההשכלה בכלל?

ב. מה יש ללמד מתוך „ספרות התחייה"?

ג. האם יש ללמד בביה"ס יצירות של הספרות החדשה המתהווית, ואילו מהן?

ד. האם סיבת היחס המתנכר, הרווח בין התלמידים אל ספרות הגולה נעוץ בשיטות הלימוד או בטיב ה"חומר?

ה. איך אפשר להקנות יחס אחר לגולה בדרכי לימוד הספרות?

ו. האם יש ללמד ספרות תורנית בביה"ס התיכוני, ואם כן — מה ואיך?

ז. איזה תיקונים יש להכניס בשיטות לימוד הספרות?

חנוך ברטוב (סופר ומורה):

א. יש להמעיט מאד בלימוד ספרות ההשכלה בביה"ס התיכון, ולהגבילו לכיתות הגבוהות, במידה שהעיון במספר יצירות אופייניות מאיר פרק־זמן או נושא היסטורי חשוב. אותן יצירות מועטות, שערכן האמנותי קיים, טובות בדרך כלל להקנות חווייה לתלמידי כתה ח' של ביה"ס היסודי.

ב. דעתי אינה נוחה מחלוקה ל„השכלה" ו„תחייה", מפני שהיא עלולה לעשות עוול לסופרים שמקומם גם כאן וגם כאן, או לא כאן ולא כאן — מנדלי, שלום־עליכם, פרץ. השאלה חוזרת לשרשיה: לאיזו תכלית נלמדת הספרות בביה"ס התיכון? בתכנית שיצאה לאור מטעם משרד החינוך צויינה כמטרה ראשונה: „להקנות ללומד ולקרב אל ליבו את האידיאלים, ההשקפות והחוויות של האומה בהתפתחותה ואת הקשר ההיסטורי שלא נותק בין העם ובין ארצו ותרבותו." מטרה שנייה: לטפח את הטעם הספרותי הטוב ואת חוויית התנאה מיצירה אמנותית גדולה", וכו'. למרבה הצער אין שתי הנחות אלו עולות תמיד בקנה אחד. אי־אפשר לשכוח, שאת ליבו של הנער שובות יצירות המשביעות את רעבונו הגדול לגילוי העולם ועצמו, העוסקות בשאלות אנושיות כלליות או בעניינים המורדים את נפשו בהווה. מכאן יוצא, לדעתי, שיש ללמד יצירות טובות. אז תצמח גם תועלת חינוכית רצוייה.

ג. יש להרבות ככל האפשר בלימוד ספרות שנופה הריאלי והרוחני הוא נופם של התלמידים. התלמידים אוהבים ספרות זו. חבל רק, שברותם של מורים רבים במה שנוצר אחר ביאליק־טשרניחובסקי, עולה לעתים על זו של התלמידיהם.

ד. היחס ל„טוביה החולב", למשל, לימדני שלא הנושא בלבד אשם. ומאידך, הריני מכיר מורים טובים, מורים צעירים, היוצאים בשיעור ב־יל"ג ואומרים: אוף, איך אפשר ללמד את זה ואיך אפשר לאהוב את זה? ודאי, שגם הספרות חייבת כמו שמלמד החינוך המודרני, להיות קרובה לחייו ועולמו של התלמיד.

ה. אין לשכוח ש„ספרות התחייה" והחינוך הציוני שללו את הגולה, לחמו בה, מרדו בה. ודאי שעכשיו, אחר השואה, נעשה עניין זה פרובלימטי. אבל האמנם מתכוונים מעצבי החינוך לרומנטיזציה של הגולה — „דורות ראשונים" לעומת „בנימין השלישי"?

ו. יש נזק מסויים מהתרחקות הנוער הישראלי מן המקורות. אבל כלום יש מפלט מכך? האם יכולים אנו להקיף את כל יצירת רוחו של העם היהודי? לדעתי, יש לפתוח פתח על־ידי לימוד ספרות שיש בה ערכים לשוניים, להעדיף ספרות מוסר על ספרות הלכית. כך גם ייקל יותר להפעיל את היסוד התווייתי.

ז. כבר נסיתי להבהיר דעתי, שהמטרות וחומר־הלימוד כובלים את המורים המעולים ביותר. צרה צרורה היא, שאין המטרה ברורה ושיש התנגשות בין מה שנלמד לבין מה שמעניין את התלמידים. אם יוכר, שהספרות היא בראש וראשונה הידברות — במעלה גבוהה יותר — של האדם עם העולם ועם עצמו, תשתנה בלא ספק גם השיטות.

דודו ושמואל

(מורים, מעוז חיים):

קשה להפריד את הדיון בדבר לימוד הספרות בין ביה"ס התיכוני והיסודי. תלמיד התיכוני רכש לו כבר בביה"ס היסודי מטען מסויים ויחס לכל ששחי הלימוד, וכמובן גם לספרות. לאור נסיוננו אין אנו מסיקים שקיימת הסתייגות של ילדינו, בתי־כוני וביסודי כאחד, מספרות המתארת את הגולה. נראה לנו שהקובע הוא אופן הבאת היצירה הספרותית.

גם אנו מניחים שאין ללמד תולדות הספרות, אלא צורות ספרותיות משובחות. אך אין להגביל הוראת יצירות ספרותיות רק לשעורי ספרות. ישנן הזדמנויות רבות להבאת יצירות ספרותיות, שאולי לא היינו מקדישים להן מקום בשעורי הספרות, אך יכולות הן לשמש כחומר מלווה בשעורי היסטוריה. יצירות כמו „בין שני אריות" ו„במצולות ים", גרמו לחוויה בביתות היסוד, למרות שנכתבו בתקופת ההשכלה. כמובן שיצירות מופת של שלום עליכם, פרץ, פיירברג, אף הן הובאו בפני תלמידי ביה"ס היסודי, אם במסגרת שעות מוקדשות לספרות ואם כ„סיפור ב־המשכים", ואם במסיבות ובחגים, ואף הן נחקקו בלב ויצרו את הרקע ליחס לספרות הגולה.

באשר ללימוד הספרות בכיתות ה' המשך (ביה"ס התיכוני בקיבוץ), עלינו לזכור שלא כל הנערים נוטים לעסוק בספרות לשמה, והבחירה ניתנת להצטרף לחוג לספרות או לא. אין זה אומר שאלה שלא נצטרפו לחוג לספרות מתגדרים לחלוטין משטח זה. הם נפגשים, ובצורה יסודית למדי, ביצירות ספרות כחומר מלווה ללימוד ההיסטוריה, ומדעי החברה בכלל.

בחוג לספרות (הכולל למעשה את רוב התלמידים) איננו רואים אוניברסיטה, ולכן נזהרנו מחיטוט־יתר ביצירה, מניתוחה לנתחי־נתחים ומהפיכת שעור הספרות לשעור בתולדות הלשון. המטרה העיקרית היא הקניית היחס העמוק ליצירה המשובחת, פיתוח הטעם הספרותי ויצירת צורך בספרות טובה.

לאור מטרה זו יש לבחור את היצירה הספרותית, שהעיקר המנחה יהיה טיבה ולא תקופת הווצרה או הרקע המתואר בה. על פי עקרונות אלה לא מצאנו לאפשרי להביא בפני תלמידים את יצירת תקופת ההשכלה פרט ליל"ג ואף זה, כאמור, רק כחומר מלווה.

מסופרי תקופת התחייה, נתקבלו על לב הנערים יצירות של מנדלי, שלום עליכם, פרץ, ברדיצ'בסקי, ברנר, ביאליק, טשרניחובסקי ושניאור.

באשר ליחס לגולה, לא התייצבנו כנגד השלילה הרגשית הקיימת בנוער להווי הגולה. להיפך, השתדלנו להקנות באופן הכרתי ומודע את יחסנו השלילי לגולה ולתכונותיה האפייניות. ואם נמצא ביצירה הספרותית התקוממות נגד הגולה, הרי ודאי שאנו ותלמידינו נזדהה עמה.

יצירות מהספרות המתהווית מובאות הן בשעות המוקדשות לספרות והן בערבי חג, מסיבות, ובהזדמנויות שונות אחרות. במסגרות אלה נפגשנו עם עגנון, הזז, פיכמן, שלונסקי, אלתרמן, רחל, לאה גולדברג, יזהר ועוד.

מתי מגד (סופר, מבקר ומורה):

א. כדי לתקן את שיטת הוראת הספרות הנהוגה במוסדות־החינוך בארץ — והיא טעונה שינוי יסודי, לכל הדעות — דרושים קודם־כל מורים, האוהבים את הספרות ובקיאים במבחר רב ביותר של יצירות עבריות ולועזיות, שמתוכו יוכלו להציע לפני תלמידיהם את היצירות האהובות עליהם ביותר. מן הראוי הוא, כמו־כן שייעשה נסיון רציני להדרכתם של המורים לספרות, הן על־ידי הצעת שיטות חדשות לתהליך ההוראה עצמו, והן על־ידי הערכה מחודשת, לאו־שיגרתית, של הספרות העברית החדשה. רוב הספרים שנכתבו עד־עתה על תולדות הספרות העברית, או ספרי המחקר והביקורת, (כמוהם כאנתולוגיות השונות) מיושנים הם, שיגרתיים להחריד, ואינם מורים אלא כיצד אפשר להשניא ספרות זו על לומדיה.

ב. „היחס המתנכר" של התלמידים אל „ספרות הגולה" הוא פרי האשמה הכפולה שבשיטות־הוראה פסולות ובהיעדר כל מאמץ ראוי לשמו לבחור יצירות שונות מספרות זו לפי הערכתן — ולו גם האישית — ולא לפי הדעה המקובלת עליהן.

ג. איני יודע אם צריך להקנות לתלמידים יחס אל הגולה, כגולה. אך ברי שצריך ואפשר להקנות, באמצעות הספרות, יחס של הכרת־שיתוף ואפילו אהבה אל האדם היהודי שחי בגולה. והרי הוא הדין לגבי הספרות בכללה, שמגמתה העיקרית היא להביא אל לב הקורא את תודעת־השיתוף בינו לבין זולתו, על המשותף ועל המבדיל שבין בני־האדם כולם. לשם כך צריך לבחור, כמובן, אותן יצירות שבמרכזן עומד האדם החי, הפעיל, המוחשי. ונראה לי שיש־ויש יצירות ספרותיות כאלו, לא מעטות, גם ב„ספרות הגולה".

ד. איני מקבל את חמונה „ספרות תורנית", שמצומצם הוא מדי ולא מדויק. ברי, שצריך ורצוי ל־למוד מבחר ניכר מהספרות העשירה שנוצרה במשך דורות רבים של חיים יהודיים, שבמרכזם עמדה השקפת־עולם דתית, שהקיפה את כל תחומי־החיים. פרקי משנה ומדרש; פיוט ו„שירת־קודש"; סיפור „חילוני" וכרוניקה; פרקים מהמדרש המיסטי וסיפורי חסידים — בכל אלה אפשר למצוא את הערכים החיוניים. העשויים לקרב את העבר אל ההווה ולהחיותו מחדש. כל זה, בתנאי שגם ספרות זו תלומד כספרות היה ולא אר־כיונית.

ה. יש צורך בקורס כללי של תולדות הספרות העברית (לאו דווקא זו הקרויה חדשה) ובתוכו, כמובן, יוקצה פרק נכבד גם לספרות ההשכלה ולחשיבותה הקיימת ועומדת עד לזמננו. את הדוגמאות צריך להביא כמבחר ערוך לפי טעמו ונטיתו של המורה (להוציא קטעים אחדים שאפשר לקבעם במסגרת של תכנית מוגדרת־מראש).

ו. גם מ„ספרות התחייה" וגם מן הספרות הצעירה מן הראוי שלא ילמד אף מורה את תלמידיו אלא את היצירות האהובות עליו באמת ושנוסף על־כך בטוח הוא שיש בידו אמצעים להקנות לתלמידיו את ההכרה בערכן האובייקטיבי.

זן מירון (משורר ומבקר):

בויכוח שנתעורר לאחרונה בדבר מקומם של סופרי ההשכלה בתכנית הלימוד נתבלטו גישות „איסתטית" ו„היסטורית". מן הבחינה האיסתטית ודאי הוא שאין לבסס את החינוך לשיר ולסיפור משובחים על יל"ג ומאפו, וודאי שחייבת התכנית לפנות מקום נכבד ביותר ליוצרים כעגנון, הזז, יזהר, פיכמן, שטיינברג או אלתרמן, למשל. אלא, שההבחן המוחלט בין איסתטי להיסטורי ערכו מפוקפק אפילו מן הבחינה הפדגוגית. לעולם לא יגיע תלמיד לידי מיצוי „איסטתי" של יצירות עגנון והזז, למשל, בלא מושג בתכנים ובמושיבים של ספרות ההשכלה, שממנה ינקו סופרים אלה מסורות מרובות. כל חיי שג איסתטי נולד בתנאים ובתוך מסורת היסטוריים, שאין לנתקו מהם, ושחטא הוא לחנך לניתוקו מהם. מבחינה זו אין לוותר על עיון בספרות ההשכלה, אלא שחייב הוא להערך בכתות הגבוהות, ולעמוד על מעין מקראה כוללת קטעי יצירה לא רק משל יל"ג ומיכל. השוואת הקטעים עם אלו שבספרות חדשה תהיה גם תרגיל „איסתטי" מצויין, בידי מורה בעל יכולת.

הנסיון להציג כמה מסופרי ההשכלה כמשמיצי ישראל ושונאיו הוא שיבוש זדוני. גדולי ההשכלה (פטריוטים, שכמותם אפשר למצוא רק במאה הי"ט) הניחו את היסוד לקיומנו במטגרת לאומית חילונית. הנסיון להשמיצם הוא המשך של מלחמה דתית (תחת מסווה של אהבת־העם) בי־אפשרות של יהדות סיקולרית, כלומר בציונות. מבחינה זו משולה הביקורת הנידונה לניסור הענף שעליו היא יושבת. את היחס המתנכר לגולה ולספרותה אין, אפוא, לתלות בעיקרו של דבר בחומר או בהוראה. זהו פריה הבלתי־נמנע של המהפכה הציונית החברתית, הנופית, הכלכלית והרוחנית, שרק מעטים חדרו לעומק משמעויותיה. אין לחשוב שספרות מקלסת ומשבחת תפוגג את הרגשת הנכר הזאת. מבחינה זו תיטיב לפעול, אפשר, הספרות הדתית המקורית, שלעולם מציגה היא את היהדות הטרום־חילונית בבעיותיה וכמתחיה הממשיים ואינה זורה עליהם סוכר. כזאי לוודע את הנוער עם הח־סידות עפ"י ר' נחמן מברצלב מחז ועל פי פרקים מתאימים מן ה„תניא" מאיזך, ולא עפ"י סיפוריו המתקתקים של פרץ; מן הדין שילמד התלמיד על מהויות היהדות מ„שמונה פרקים" משילמד מ„משה". ואף על פי כן, ספק אם יביא הדבר לשינויים מיידיים. אנו נתונים עדיין בליבו של התהליך הדיאלקטי, ולשווא ננסה לייצר סינתזה מלאכותית.

השינוי המיידי חייב לבוא בדרכי לימוד לספרות בביה"ס התיכון. הלימוד האומלל של שיר על פי „תכנו", או של סיפור על פי מדת הח־יוב או השלילה שביחסו לעיירה, חוסר הגישה לבעיות דימוי ומוטיב מחימנות בסיפורת ואינטגרליות בשיר, ובעצם לכל המהויות הספרותיות היסודיות, הביא חלק גדול שי הנוער הלומד לא רק לידי התנכרות לספרות העברית אלא אף לידי התנכרות למפעל האיסטתי הספרותי כולו. במידה שמצמיח ביה"ס קהל קוראים, הרי זה, במקרים רבים, למרות החינוך שניתן לו ולא הודות לו.

רחוב הגפן (שמן) מנחם שמי ז"ל

מתערוכת ראשית המודרניזם במוזיאון ת"א